

HOMO ECONOMICUS TİPOLOJİSİNİN REDDİ: KARL POLANYI VE THORSTEIN VEBLEN'İN İKTİSADA BAKIŞ AÇILARI

Ertuğrul KIZILKAYA

(Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İSTANBUL)

Özet:

Yerleşik iktisadın varsayım olarak kabul ettiği insanın davranış düzlemi bir çok düşünür tarafından kıyasıya eleştirilmektedir. Söz konusu *homo economicus* tipolojisi, insanı kıtlık karşısında rasyonel seçimler ortaya koyan ve piyasa mekanizması çerçevesinde toplumsal düzenin kurulması yönünde davranan bir varlık olarak kurgulamaktadır. Ancak, Karl Polanyi ve Thorstein Veblen gibi düşünürler bu tarz bir yaklaşımı kabul etmemekte ve insanın, hem bir birey hem de bir toplumsal varlık olmak üzere, iki farklı niteliği olduğunu vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla, yerleşik iktisadın rasyonel bireyinin aksine, insan bu iki farklı niteliği özelliğiyle bir içsel çatışma yaşamakta ve bu nedenle de *nevrotik* olarak tanımlanabilecek davranışlar sergilemektedir. Bu yaklaşım Durkheim'in önermesi ile bir *homo duplex* tipolojisinin kurgulanabileceğini göstermektedir. Ancak, bu noktada söz konusu *homo duplex*'in bir boyutunun reel, bir diğer boyutunun ise ideal niteliğe sahip olduğu da vurgulanmalıdır. Bu çerçevede, bu ideal tip Eflâton'un *Beden* ile *Ruh* arasındaki bölünmeyi yaşayan insanında köklerini bulmaktadır. Bu yaklaşımın kolaylıkla normatif ve metafizik karakterli tartışmaların bataklığına saplanmaya neden olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, bu yaklaşım yanlışlanabilir bir biçimde ifade edilemese bile, en azından analitik karakterinden istifade etmek suretiyle düşünce dünyasını düzenlemeye yönelik bir regülatif ide olarak kullanılabilir.

Anahtar Sözcükler : Homo economicus, yerleşik iktisat, Veblen, Polanyi.
Keywords: Homo economicus, mainstream economics, Veblen, Polanyi.

Abstract:**The Rejection of the Typology of Homo Economicus: Karl Polanyi and Thorstein Veblen's Approaches to Economics**

The human behavioral typology, which is accepted as an assumption by the mainstream economics is severely criticized by many intellectuals. The mentioned typology of *homo economicus* considers human being as an entity that makes rational choices when faced with scarcity and behaves towards the establishment of a social order within the framework of market mechanism. However, thinkers such as Karl Polanyi and Thorstein Veblen do not accept such an attitude and emphasize that human being has two different aspects, both as an individual and as a social entity. Therefore, contrary to the mainstream economics' rational individual, human being experiences an inner conflict due to these two different peculiarities and thus displays almost *neurotic* behaviours. This approach puts forward that a *homo duplex* typology could be envisaged through Durkheim's proposition. Yet, it should be underlined at this point that the so-called *homo duplex* has two dimensions : real and ideal. In this context, this ideal type finds its roots in the human being that experiences Plato's partition between *Body* and *Soul*. It should also be researched that this approach could easily lead to an impasse of normative and metaphysical discussions. Although this attitude cannot be defined as falsifiable, it can be used as a regulative idea aiming at arranging the world of thoughts in order to take advantage at least of his analytical character.

*Üzerinde düşündükçe iki şey, insan ruhunu
hep yeni ve gittikçe artan bir hayranlık ve
saygıyla dolduruyor: Üzerimdeki yıldızlı
gökyüzü ve içimdeki ahlâk yasası.*

GİRİŞ

Yerleşik iktisadın kabul ettiği insan davranışı, içinde yaşadığımız kapitalist sistemin kurgulanabilmesi bağlamında vazgeçilmez öğelerden biridir. Özel mülkiyet, bireysel girişim ve piyasa mekanizması olarak tanımlanan bir sac ayağı üzerinde gelişen kapitalizmin, söz konusu *homo economicus* tipolojisine duyduğu felsefî ihtiyaç tartışmasız bir gerçek olarak değerlendirilebilir. Bireyin kendi çıkarları doğrultusunda kararlarını aldığını ve bu süreçte, aklını vazgeçilmez bir araç olarak kullandığını ileri süren bu görüş, çok sayıda taraftar bulduğu gibi, kıyasıya eleştirilere de maruz kalmıştır. Aydınlanma felsefesi kapsamında, bireyin her alanda kendini geliştireceği, özgürleştireceği ve nihayetinde daha iyi bir toplumun kurulabileceği yönündeki inançlar, *homo economicus* tipolojisini meşrulaştırmakta yaygın bir biçimde kullanılmışlardır. Ayrıca, doğanın düzeninden ve bu düzene duyulan

hayranlıktan beslenen yaklaşımlar sayesinde, yöneltilecek eleştiri oklarının savuşturulması amacıyla, güçlü bir de kalkan edinilmiştir. Dolayısıyla bu yazının amacı, yerleşik iktisadın doğal kabul ettiği insan davranışı yaklaşımını eleştiren görüşleri, Thorstein B. Veblen ve Karl Polanyi'nin bakış açıları bağlamında irdelemektir.

Ele alacağımız fikirleri tartışmaya girişmeden önce, kullanacağımız yöntemle ilgili önemli bir saptama yapmak zorunludur. Polanyi ve Veblen'in görüşlerini irdelerken ihtiyaç duyacağımız metodolojik katkıyı Immanuel Kant sağlamaktadır. Söz konusu kavramsal çerçeveyi özetleyecek olursak, felsefi düşüncenin önemli ismi Kant, doğada hiçbir şeyin nedensiz olmadığını, ayrıca *Ruh* ve *Tanrı* gibi kavramların meşru kullanımları olabileceğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda, Kant'ın metafiziğe yönelik eleştirisi söz konusu kavramların anlamsız olduğu yönünde değil, fakat yanlış kullanıldıkları şeklindedir. Daha açık bir ifadeyle Kant açısından kavramların meşru kullanımının deneyim alanı ile sınırlı olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla, bir çok kavram deneyim alanını düzenleme işlevini üstlenmektedirler. Ancak, bazı diğer kavramlar deneyimlerin sınıflandırılması doğrultusunda yönlendirici veya yol gösterici nitelikteki düzenleyici düşüncelerdir. Bu çerçevede, Kant'ın *noumenon* ile *phenomenon* şeklinde ortaya koyduğu düalistik yapı bağlamında *noumenon* bilgimize, onu sınırlandırma anlamında yön vermektedir. Böylece Kant bilimin *phenomenon* ile ilgili doğruları (objektif bilgi) aramakta faydalı olduğunu savunurken, birey için metafizik alanı (sübjektif bilgi) da korumak istemektedir. Çünkü *özgürlük*, *Tanrı* ya da *Ruh'un ölümsüzlüğü* gibi kavramlar bilimin konusu olmasalar dahi, onların varlığına inanmak ve üzerlerinde tartışmak için nedenler vardır (Cevizci, 2002: 246-250).

I. KARL POLANYI'NİN İKTİSADA YAKLAŞIMI

Karl Polanyi, yerleşik iktisat geleneğinin eleştirisi çerçevesinde adına giderek daha sık rastlanılan bir düşüncüdür. Polanyi, iktisadî analizin sadece iş dünyası ve piyasalar tarafından belirlenen modern kapitalist ekonomilerin anlaşılması açısından yararlı bir araç olduğunu düşünmektedir (Wilk, 1996: 17). Oysa Polanyi için yaşamın esas anlamı, insan ile çevresi arasında var olan karşılıklı bir etkileşim olarak ifade edilebilir. Bu kapsamda, toprak ve emek tüm ekonomilerin aslî unsurlarıdır (Gudeman, 1986: 32). Polanyi'nin yerleşik iktisadî reddedişinin arka plânında, söz konusu alanların, paranın da ilâve edilmesi ile birlikte, toplumsal dinamiklerden koparılmasının ve piyasalar sisteminin birer bileşeni durumuna indirgenmelerinin yanlış olduğu inancı yatmaktadır. Toplumun piyasa sisteminin egemenliği altına girmesi ile, bireyler kazanç elde etme güdüsü ya da aç kalma korkusu ile davranışlarını belirlemektedirler. Polanyi, bu durumda yaşamın olması gereken aksine,

ekonomik ve ekonomik olmayan olarak bölündüğünü vurgulamaktadır. Polanyi söz konusu piyasa toplumunun ortaya çıkış zamanını 19 uncu yüzyıl İngiltere'si olarak tespit etmektedir. Ayrıca, bu noktadan hareketle İngiltere ile kıta Avrupa'sı arasındaki farklılaşma da başlamıştır (Özveren, 2000: 156).

Polanyi, eserlerinde iktisadî analizin anahtar kavramının kurumlar olduğunu vurgulamaktadır (Halperin, 1988: 31). İnsanın maddî ihtiyaçlarının tatmini, modern kapitalist ekonomilerde olduğu gibi, piyasalar tarafından gerçekleştirildiği ve toplumun ekonominin egemenliği altında olduğu durumlarda, ekonomi toplumdaki ayrıştırılmıştır. Ancak, insanın geçiminin sağlandığı süreçler akrabalık ilişkileri ve dinî ya da siyasi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirildiğinde, ekonomi ile toplum iç içedir (Gudeman, 1986: 44). İktisadî ilişkilerin toplumsal ilişkilerden bağımsızlaşmadığı bu tür durumlarda, iktisadî mantığın toplumu egemenliği altına alması da imkânsızdır. Bu çerçevede, benzer bir örnek olarak Cliffe Leslie'nin düşünceleri verilebilir. Leslie'ye göre, gelenekler çerçevesinde belirlenen birey davranışları öngörülebilir niteliği haiz kurallara tabidirler (Hutchison, 2000: 22-23, fn. 10).

Polanyi'nin iktisadî ilişkiler ile toplum arasındaki bağlantıyı nasıl kurguladığını ele alırsak, temel değişken olarak değişim ilişkilerini önemseydiğini görmekteyiz. Bir başka deyiş ile, Polanyi ekonominin bileşenleri arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlendiğini araştırmaktadır. Bir insan davranışı olarak *homo economicus* kavramının kabul görmesinin arkasında da değişim ilkesi kritik bir rol oynamıştır. Ancak, tarihî ve antropolojik nitelikleri haiz bir bakış açısı ile, Polanyi üç temel değişim yöntemi saptar. Bunlar, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve (piyasada gerçekleşen) mübadele ilişkileridir. Polanyi bunlara, kendisi her ne kadar bir değişim unsuru olmasa da, sistemini dörtlü bir tipoloji çerçevesinde ele almasını sağlayan "otarşi" kavramını da eklemektedir (Gudeman, 1986: 32).

Burada toplumun üç katmanlı bir kavramsal çerçeve içinde analize dahil edildiği açıktır. Toplumsal olguları belirleyen bu katmanlar ise, ekonomik düzlem, politik toplum ve kurumsal faktörlerdir. Polanyi'nin ortaya koyduğu üç temel mübadele yönteminin her bir katman düzeyinde gerçekleştirilen ilişkilere işaret ettiği iddia edilebilir. Polanyi'nin kabul edemediği olgu ise, ekonomik düzlemin hem politik toplumun hem de kurumsal faktörlerin üstlenmiş oldukları ekonomik işlevleri ortadan kaldırmasıdır. Böylesi bir durumda, insan toplumsal konumundan soyutlanmakta ve atomlaşmış birey olarak yalnızlaşmaktadır. Bu noktada bireyin yaşadığı sorunları, ileride tekrar ele almak üzere bir kenara bırakarak, Polanyi'nin bakış açısının getirdiği yenilikleri irdeleyebiliriz.

Polanyi'nin yerleşik iktisadî nasıl algıladığı ile ilgili ipuçlarını onun iki önemli makalesinde bulmaktayız. Bunlar *Economy as Instituted Process* ve

Aristotle Discovers the Economy başlıklı makalelerdir (Polanyi, 1971). Bu çalışmalarda ortaya konulan yaklaşım, iktisadın iki farklı tanım bağlamında kurgulanabileceğidir. Bunlardan birincisi olan formalist tanıma göre iktisat, günümüzde de içinde bulunduğumuz anlayışı, bir başka deyişle ile kıtlık olgusu karşısında rasyonel seçimler yapan ve piyasa mekanizması yardımıyla çözümler bulan yaklaşımı ifade etmektedir. Polanyi'nin ortaya koyduğu diğer iktisat ise, özselci iktisat olarak adlandırılır ve başlangıçta da belirtildiği gibi, insan ile çevresi arasındaki ilişkiyi ön plana çıkaran ve evrensel geçerliliği olan bir tanımdır (Buğra, 1989: 22-23). Aslında burada kısaca aktarılan özselci iktisat yaklaşımı, açıklayıcı olmaktan çok bir eleştiri niteliğindedir (Gudeman, 1986: 125). Bu bağlamda Polanyi'nin meydan okuyuşu, formalist iktisadın kültür ile sınırlandırıldığını ileri sürmektedir ve dolayısıyla, yalnızca Batı dünyasının piyasa toplumlarına uygulanabilirliği ile ilgilidir (Prattis, 1987: 16). Burada ele alınan konu, daha çok, özgür irade ile determinizm, rasyonalizm ile romantizm veya bencillik ile altruizm arasında yaşanan tartışmalar ile benzeşmektedir (Wilk, 1996: 12). Daha doğru bir deyişle Polanyi, insan doğası ile ilgili olarak kendine özgü inançlarını ortaya koymakta ve *homo economicus*'u dışlayan yaklaşımını gözler önüne sermektedir.

Polanyi'nin formalist iktisadın temel varsayımlarından biri olan *homo economicus* tipolojisini reddetmesinin yanı sıra, piyasa mekanizmasının doğal kabul edilmesine de itiraz ettiği vurgulanmalıdır. Polanyi, klasik iktisatçıların piyasa ekonomisini idare eden yasaları keşfettikçe, bunları doğanın işleyişi ile ilişkilendirdiklerini söylemektedir. Örnek vermek gerekirse, Malthus'un nüfus yasası insan üretkenliği ile doğanın üretkenliği arasındaki farka atıf yapmaktadır (Polanyi, 2000: 185). David Ricardo ise, doğal yasalara dayanan açıklamaları veya katı bir natüralizmi dengeleyebilmek amacıyla emek değeri savunmakta, böylece iktisada insani bir boyut katmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu sefer de değer belirlenmesi sadece iktisadî ilişkiler ile tanımlanma yoluna girmiştir (Polanyi, 2000: 187). Yerleşik iktisat geleneğinin öncülerini, katı veya değil, bir natüralizme sürükleyen olgu ise, toplumun bazı kesimlerinin içine düştükleri yoksulluktur. Düşük ücretler, henüz rasyonel davranışlar ile değil, nüfus ve azalan verimlilik yasalarına dayandırılmak suretiyle açıklanabilmiştir. Bir başka deyişle, üretim ve bölüşüm ile ilgili sorunları insan davranışları ile açıklamak isteyen klâsik iktisatçıların çaresizliği, onların natüralizme adeta bir *deus ex machina* olarak kucak açmalarına neden olmuştur (Polanyi, 2000: 183-184). Tarihin akışında politik toplum sefaletle kayıtsız kalamamış ve arkaik bir paternalizm ile bu süreci tersine çevirmeye çalışmıştır. Ancak, bu kez de üretim faktörleri veya Polanyi'ye göre tüm toplum piyasanın etki alanına girmiştir. Sonuç olarak, Ricardo ve örneğin Hegel devleti kendi yasalarına bağlı kılan bir toplumun varlığını keşfetmişlerdir (Polanyi, 2000: 168). Ancak, Ricardo iktisadî ilişkiler çerçevesinde düzenlenen bir toplumu, Hegel ise *Staatgeist* bağlamında kurgulanan bir toplumu kastetmektedir.

Klasik iktisadın önemli ismi Adam Smith ise, ekonomiyi takas ve değişimle uğraşan insandan yola çıkarak açıklamaktadır. Üstelik Smith'i iktisadın kurucusu saymamızı sağlayan da, onun insan doğası ile ilgili evrensel yasaları ortaya koyan bilimsel yaklaşımıdır (Buğra, 2003: 27). Polanyi'ye göre Smith'in yaklaşımı, ekonomiyi toplumun bütününden ayırıştırarak incelemekte ve bu nedenle de formalist iktisadın yolunu açmaktadır. Yine de, Smith'in konumunu irdelerken Polanyi, onun ahlaki ilkeler üzerine düşüncelerini de önemsemektedir. İnsanın ahlâkî bir varlık oluşu ve politik iktisadın bir insan bilimi olmasının zorunluluğu gibi fikirler etkilemiştir. Bu satırlardan da anlaşıldığı gibi, iktisadi düşünce tarihinde *das Adam Smith Problem* olarak adlandırılan sorunun Polanyi de farkındadır. Smith'in *Ahlâkî Duygular Kuramı* başlıklı kitabının kazandırdığı ahlâkî saygınlık ile teşkil edilen arka plan, *Ulusların Zenginliği* kitabı ile ileri sürülen sevimsiz kişisel çıkar ilkesine yöneltilen eleştirilerin dozunu azaltmıştır (Buğra, 2003: 28). Ancak, Smith'in ortaya koymuş olduğu, politik iktisadın insan için doğal olan ile ilgilenmesi gerektiği yönündeki fikrin, Polanyi'nin yaklaşımı ile doku uyumsuzluğu taşıdığı da unutulmamalıdır (Polanyi, 2000: 169-170). Nitekim, yerleşik iktisat geleneği içinde yer alanlar da Polanyi'yi iktisadî düşünce tarihinin gelişme çizgisini yanlış anladığı yönünde eleştirmektedirler (Melitz, 1970: 1034).

II. THORSTEIN VEBLEN'İN İKTİSADI

Yerleşik iktisadın malların değişim değeri ile ilgilendiğini ve bu bağlamda piyasanın ön plana çıktığını yukarıda vurgulamıştık. Üstelik piyasa kavramı, doğal düzen anlayışının bir örneği olarak kurgulanmış ve değerlerin kaynağı olarak, önce emek-değer daha sonra ise fayda-değer kavramları yerleşik iktisadın temel bakış açısını belirlemiştir. Thorstein Veblen ise, bu bakış açısına nazaran çok farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Yerleşik iktisadın değer yargılarından uzak durduğu iddiasının tersine, Veblen değer ile ilgili sorunların ve bunlarla ilgili çözümlenmelerin iktisadın temel konularından olması gerektiğini düşünmektedir (Ramstad, 1989: 761-777). Her ne kadar yerleşik iktisat taraftarları Veblen'in düşüncesinde pozitif niteliği haiz bir değer teorisi bulunmadığını iddia etseler de, Veblen'in eserlerinin tümünde bir değer teorisinin için olarak var olduğunu düşünmek için önemli nedenler vardır (Ayres, 1951: 52). Ancak, bu deliller inandırıcı bulunmazsa, Veblen'in yine de iktisadî sorunlarla ilgili kavramsal çerçevelere sahip olduğunu vurgulamak kaçınılmazdır. (Özveren, 1998: 490). Bu kavramsal yaklaşımın başlangıç noktası ise ilerleyen satırlarda ele alınacak olan tüketim olgusudur.

Yerleşik iktisadı özellikle yöntemsel açıdan eleştiren ve teleolojik olmakla suçlayan Veblen, iki ünlü çalışmasında *-Why is Economics not an Evolutionary Science* ve *The Preconceptions of Economic Science-* bilimi

Darwin öncesi ve sonrası olmak üzere kesin çizgilerle ayırmakta, bilimin bakış açısındaki değişimin dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır (Veblen, 1989). Bu kapsamda, yerleşik iktisadın savunucularının kendilerine duydukları aşırı güven, Veblen'e göre bir küstahlık olarak görülmelidir (Hughey ve Vidich, 1993: 498). Veblen, klasik iktisadın kendine özgü gelişme çizgisinde, önce *animistik*, daha sonra da *hedonistik* bir karakter edindiğini, ama giderek artan bir biçimde üretime yapılan vurgunun azaldığını irdelemekte, buna karşın mülkiyetin ve parasal olayların önem kazandığına işaret etmektedir (Veblen, 1964: 194-195). Oysa insan davranışının hedonistik bağlamda ele alınması, bireyi bir tür zevk-acı hesaplayıcısı konumuna indirgemektedir. Üstelik buradaki insan davranışı pasif niteliktedir. Rasyonel insan ancak dışsal koşullar onu zorladığında tepki vermekte, dolayısıyla hayat sürecinin, bir başka deyişle toplumsal ilişkilerin dışında kalmaktadır (Diggins, 1999: 50).

Veblen'e göre yerleşik iktisat, insanı hedonistik olarak görme yanılığının yanı sıra, üstü örtük bir biçimde, toplumsal olayların yönünde bir iyileşmenin gerçekleşeceği inancını da taşımaktadır. Burada ortaya çıkan ikilem çerçevesinde, insan bir tarafta reaktif bir konumda iken, diğer tarafta toplum daha iyiye doğru gitmektedir. Doğal düzen fikri veya Smith'in görünmez el yaklaşımı bu süreci açıklama yönünde kullanılmakta, piyasanın yararlı ve düzeltici bir rolü olduğuna yönelik vurgu sürekli olarak tekrarlanmaktadır (Kilpinen, 1999: 187-192). Ancak, Veblen'e göre tarihte tek bir gelişme eğilimi yoktur ve çevresel koşullara göre ağırlık kazanan çeşitli süreçler vardır. Dolayısıyla, Veblen aydınlanma felsefesi bağlamında karşımıza çıkan ilerlemeci anlayışa karşı çıkmakta, evrim sürecinin insan yaşamındaki kurumlar için de önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Buna karşılık, yerleşik iktisat toplumsal dönüşümü, neredeyse rasyonel hesaplama indirgemektedir. Oysa değişim bireylerin kendi kişisel çıkarları bağlamında alacakları kararlara bağlandığında, kültürel ve tarihî bağlamından koparak anlamsızlaşmaktadır.

İktisadi sürecin açıklanmasında, yerleşik iktisadın bir başka varsayımı da, olayların dengeyi yeniden gerçekleştirmeye yönelik olmasıdır. Veblen, yukarıda da belirtildiği gibi, kültürel değişimlerin öncelikle toplumun temel niteliklerinde yarattığı dönüşümlerin irdelenmesini önermektedir. Veblen bu çerçevede, iktisadi olayların ve toplumsal evrimin izleklerinin incelenmesiyle daha net bir biçimde ortaya konulabileceğine inanmaktadır. Toplum ile bireyler arasındaki ilişkilerin karşılıklı olduğunu savunan Veblen, insanların alışkanlıklarına dayalı tavırları ile toplumsal kurumları yarattıklarını vurgulamaktadır (Sowell, 1967: 177-178). İnsan ancak bu kurumlar çerçevesinde davranışlarını biçimlendirebilmektedir. Dolayısıyla, kurumlar toplumsal ortamı oluşturmaktadır. Bu çerçevede değişim süreci dengenin tekrar kurulabileceği inancına zıt bir yaklaşımın ürünüdür.

Görüldüğü gibi Veblen'in düşüncelerinde kültürel çevrenin ve diğer toplumsal faktörlerin oynadığı rol oldukça önemsenmiştir. İnsanın davranışlarının geçmişten gelen özellikler ve alışkanlıklar çerçevesinde belirlendiğini düşünen Veblen, değişimin bu düşünce alışkanlıklarından kaynaklandığını iddia etmektedir. Veblen bu süreçte, kendisinin çok önemseydiği *çalışma içgüdüsü* kavramının parasal amaçların bir aracı haline geldiğini düşünmektedir (Veblen, 1964: 155-157). Bunun nedeni ise özel mülkiyetin bir kurum olarak ortaya çıkmasıdır. Veblen, bu noktada mülkiyetin belli toplumsal sınıfların güçlenmelerinde önemli bir rol oynadığını söylemektedir. Veblen, insanın davranışlarının toplumsal boyutunu önemsemesi nedeniyle, söz konusu içgüdünün toplum yararına yönelik olduğunda yine de ısrar etmektedir. Çalışma içgüdüsünün topluma sağlayacağı yarar ise ortaya çıkartılan bir ekonomik artık kavramına işaret etmektedir. Bu çerçevede, herhangi bir biçimde ekonomik artık üretemeyen ekonomiler olabileceğini de göz önünde tutmalıyız ki bunlar kendilerini ancak geçimlik düzeyde yeniden üretebilmektedirler. Burada ele alındığı biçimi ile, söz konusu artığın yaratılma sürecini açıklamaya çalışan Veblen'e göre çalışma içgüdüsü, çalışma yönünde dıştan dayatılan bir süreç değil içsel (psikolojik) bir ihtiyaç niteliğindedir. Arkaik veya modern çeşitli ekonomilerde ortaya çıkartılan bu ekonomik artık toplumsal veya bireysel amaçlara yönlenebilir. Dolayısıyla iktisadî sorunun çekirdeğinde ekonomik artığın üretilmesi değil, bunun nasıl tüketileceği bulunmaktadır (Brown, 1996: 271-273).

İleride üzerinde etraflıca duracağımız birey davranışı bağlamında Veblen'in katkısı sadece bir hedonizm eleştirisi olarak kalmamıştır. Kant'ın yöntemsel düşüncelerinden de yararlanan Veblen, hedef aldığı iktisat anlayışının benimsediği tüketici davranışının psikolojik köklerini de mercek altına almıştır (Daugert, 1950: 6-26). Veblen'in iktisada kazandırdığı önemli kavram olan *göstermelik tüketim* onun bu arayışlarının somut bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Veblen öncesinde bir çok düşünür açısından tüketim, insanın geçimi ve israf gibi normatif kavramlar ile birlikte ele alınmıştır.

Bu görüşlere daha yakından bakacak olursak, öncelikle Smith'in görüşleri dikkat çekmektedir. Smith, insanın fiziksel ihtiyaçlarının tatmininin ötesinde gerçekleştirilen tüketimin bir statü göstergesi olduğunu vurgulamaktadır. Bireysel davranışların toplumsal yararlara yol açtığına inanan Smith açısından bireyin bu tür davranışları onu daha fazla çalışmaya yöneltmesi açısından yararlı olarak düşünülmüştür. Ancak, Smith'in düşüncelerinin arka planı, yani ahlaki boyutu açısından bu tür harcamaların israfa dönüşebileceği de vurgulanmıştır. Faydacı felsefenin öncülerinden John S. Mill, üretken olmayan tüketimin topluma zararlarından bahsetmektedir. Jeremy Bentham ise tüketimi fayda ile ilişkilendirmek suretiyle toplumu bireyler temelinde ele almaktadır (Stabile, 1996: 685-695).

Veblen ise tüketimin hayatın bütünlüğü ile uyumlu olması gerektiğini söylemekte toplumsal statünün yükseltilmesine yönelik olarak gerçekleştirilen göstermelik tüketimin, aslında topluma zararlı olan yönlerine vurgu yapmaktadır. Veblen'in bu noktada bireylerin davranışlarını ele alır gibi görünmekle beraber, aslında toplumsal bir sınıfın davranışını incelemeye yöneldiği tespit edilmelidir. Ancak, Veblen toplumsal sınıflardan bahsederken, objektif ve sübjektif kıstasların birbirlerinden ayrıştırılamayacağını da ileri sürmektedir (Rosenberg, 1956: 64). Veblen'in eleştirilerini yönelttiği sınıf ise modern kapitalizmde, Veblen'in terminolojisi ile makine çağında, ortaya çıkan *müreffeh sınıf*tır. Bu sınıfın temel özelliği, üretmekten çok para kazanma amacına sahip olmasıdır. Toplumda elde ettikleri üstün konumu, parasal güç vasıtasıyla sürdüren müreffeh sınıfın karakteristik davranışı, yukarıda bahsi geçen göstermelik tüketimdir.

Veblen'e göre, makine çağında üretim ile para kazanma arasındaki güçlü bağlar zayıflamış ve bu çerçevede, *iş dünyası* olarak adlandırılan yeni bir ekonomik alan ortaya çıkmıştır. Bu alanda para kazanmanın temel yöntemi finans kapitalin ve kredi kullanımının gelişmesi ile keşfedilmiştir. Esas olarak, doğal haklar ve mülkiyet hakları çerçevesinde temelleri atılan kapitalist sistemin bu yeni aşamasında, ortaya çıkan sıkıntılar da finansal alanda yaşanan gelişmeler ile aşılmıştır (Hake, 1998: 145-171). Veblen, modern bilimin de bu çerçevede metafizik meşrulaştırma amacına hizmet ettiği yönünde bir suçlama getirmektedir (Schneider, 1998: 181). Dolayısıyla, iş dünyasının liderleri veya Veblen'in terminolojisi ile *endüstrinin kaptanları* toplum yararına olan daha fazla üretimi gerçekleştirmek yerine, üretimi sınırlı tutmakta ve kendi toplumsal konumlarını pekiştirmek amacıyla göstermelik tüketime yönelmektedirler (Stanfield, 1989: 717-734). Makine çağının beraberinde getirdiği üstün teknolojik gelişme öncelikle toplumsal refahın artırılması için değil, para ve kredi sisteminin toplum üzerindeki egemenliğinin sürdürülmesi yönünde kullanılmıştır. Bir başka deyişle, mülkiyet hakları ve iş dünyasının kurgulanışı insanlar arasındaki zora dayanan ilişkileri de biçimlendirir hale gelmiştir. Barbarlık döneminde toplumsal statüsünü savaşıarak elde eden bireyin yerini, modern kapitalizmde parasal amaçlarla üretimi kontrol ederek servet edinen işadama almıştır. Burada asıl vurgulanması gereken nokta, refahın artmasına rağmen insanın hâlâ daha fazlasına sahip olma isteğini yitirmemesidir (Wenzler, 1998: 557). Daha fazlasına sahip olma yönündeki davranışın özünde ruhsal olarak çözümlenmesinin gerekliliği bu noktada kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan fiziksel doyum ile tatmin olamamakta, doymak bilmez davranışlarının yarattığı sorunları toplumsal düzleme taşımayarak çözümlenememektedir.

III. POLANYI İLE VEBLERİN İKTİSAT ANLAYIŞLARININ ÖRTÜŞTÜĞÜ NOKTALAR

Polanyi ve Veblen'in, yerleşik iktisadın ön plana çıkardığı kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçlar arasında optimal denge anlayışı ile iktisadî insan davranışı yaklaşımına karşı çıktıkları vurgulanmalıdır. Nitekim yerleşik iktisat geleneği çıkış noktası itibarıyla, iktisadî sorunu çözme doğrultusunda nokta-zamanlı sentetik bir cevabın peşinde olmuştur. Buna göre tüm zamanlar ve tüm mekânlar için geçerli olabilecek çözümler üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla Smith'ten itibaren ele alındığında, iktisadî düşünce tarihi pozitif niteliği haiz bir iktisadın peşindedir, toplumsal olanın değil. Bu kurgunun baş aktörü olan insan için de doğal davranış düzlemi bireysel çıkar ile somutlaştırılmaktadır. Kısaca *homo economicus* çıkarını gözeten, zevk-acı hesaplamasını gerçekleştiren, piyasa düzleminde mübadele işlemlerine girişen hedonist bir bireydir. Bu çerçevede toplumsal faydaya yapılan vurgu ikincil bir öneme sahiptir, daha doğrusu ancak sarsıcı eleştiriler karşısında gündeme getirilmektedir.

Polanyi'nin vurguladığı sorun, çıkış noktası itibarıyla *ahistorik* ve *asosyal* olan iktisadî anlayışın toplumu etkiler hâle gelmiş olmasıdır. Polanyi, hedonist bireyin ve piyasa mekanizmasının ilkelerinin toplumun birarada yaşamasını sıkıntıya düşürecek sonuçlar üreteceğinden endişe etmektedir. Veblen ise, kurumsal unsurlarda yaşanan değişimler ile yerleşik iktisadın anlayışının toplumsal ilişkileri bozduğu konusunda Polanyi ile aynı fikirdedir. Özellikle göstermelik tüketim kavramıyla Veblen, yerleşik iktisadın insan davranışı analizini derinleştirmek istememiş, tam tersine mübadele ve piyasa odaklı anlayışın yaygınlaşmasının toplumu sürüklediği açmaza dikkat çekmeye çabalamıştır.

Esasen her iki düşünür de yerleşik iktisadın odağının tüketim ve mübadeleden uzaklaştırılmasını veya bir başka ifadeyle, iktisadın esas ilgi alanının üretim olması gerektiğini ifade etmektedirler. Veblen bu yöndeki fikirlerini özellikle *endüstri-iş âlemi* ayrımında gündeme getirmektedir. Bu kapsamda iktisadî anlamda önemli olanın parasal kazanç değil üretim olduğunu vurgulamaktadır ki bu da bireysel çıkarın yerine toplumsal faydayı önemsemek anlamına gelmektedir. Polanyi ise, *formel-özel* iktisat ayrımı bağlamında, formel iktisadî mübadele ile uğraşan insan anlayışı nedeniyle eleştirir ve özel iktisadî da insan isteklerini karşılayan mal ve hizmetlerin arzına yol açan ilişkileri kurumsal çerçevede ele alan bir yaklaşım olarak özer. Dolayısıyla mübadele yerine üretim olgusu ön plana çıkartılmaya çalışılır. Bu noktada, Polanyi ile Veblen arasındaki görünürde ortak yön olan yerleşik iktisat eleştirisinin derinlerinde üretim ile ilgili ortak anlayışlarının yattığı vurgulanmalıdır. Nitekim üç asırlık geçmişi bulunan iktisat düşüncesinin zaten iyi bilinen kanalında hedonistik insan anlayışına ve bunlara dayanan bir değer

teorisine sahip bulunan mübadele temelli yerleşik iktisat vardır. Ancak az bilinen bir diğer önemli kanalın varlığı yadsınamaz ki bu gelenekte üretim olgusu öne çıkmaktadır. İktisadî düşünce tarihinden somut örnek vermek gerekirse Alman Tarihçi Okulu gösterilebilir. Bu kapsamda, iktisadi insan tipolojisinin kurgulanışı tamamen zıt bir nitelik arz etmektedir. Kökleri itibarıyla, Rönesans'ın insanın ruhsal özelliklerine; yaratıcılığına ve üretkenliğine atıf yapan geleneği çerçevesinde, iktisadi düzlemde karmaşık bir insan yapısı ve sayılara, sembollere indirgenemeyen bir dinamik yaklaşım söz konusudur. Polanyi ve Veblen, zaten hiçbir zaman hakim konuma ulaşamamış bu geleneğin birer temsilcisi olarak görülebilir. Onlar farklı bir insana inanmışlar ve bunu da toplum bağlamında somutlaştırabilmişlerdir. İlerleyen satırlarda değinilecek olan Durkheim'in *homo duplex* anlayışı da söz konusu geleneğin felsefî köklerine ışık tutma doğrultusunda faydalı olabilecek bir fikir olarak değerlendirilmelidir. Aşağıda Veblen ve Polanyi'nin görüşleri bağlamında bu konular detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

IV. İNSANIN VAROLUŞUNDAKİ İKİYE BÖLÜNME

Batı düşüncesinin birçok saygıdeğer ismi, Eflâton'dan bu yana süregelen bir analitik çerçeve içinde, insanın ontolojik bakımdan düalistik özellik taşıdığından bahsetmektedirler. Eflâton, insanın varoluşunun *Beden* ve *Ruh* olarak tanımlanan kategoriler çerçevesinde bölünmelere uğratılabileceğini öngörmektedir (Mestrovic, 1993: 120). Bu yapı, insanın iki farklı görünümünün bir arada yaşadığına ve karşılıklı, ancak nedensel olmayan bir ilişki içinde olduğuna işaret etmektedir. *Beden*, yaşamı sürdürmek için istekleri ortaya çıkartmaktadır, *Ruh* ise bu istekleri dizginlemek amacındadır. Çünkü, *Beden*'in arzuları insanı farklı sonuçlar ile karşı karşıya bırakabilir. Bu arzular veya içgüdüler, rasyonel veya insana yararlı sonuçlar yaratabileceği gibi, insan türünü bir felakete de sürükleyebilirler (Mestrovic, 1993: 148-149).

Beden ile *Ruh* arasındaki düalistik birlikte yaşarlığın bir diğer açıklamasını, insanlık tarihinin ruh çözümlemeye dayanan yorumlanma girişimi çerçevesinde ortaya koymak mümkün olabilir (Özel, 2001: 3-6). Bu kapsamda, insanın temelde ölümlü bir varoluş niteliğine sahip olduğu ve tarihin de bu kaderin insan tarafından kabul edilmesi, insanın bu gerçeğe boyun eğmesi ile başladığı söylenebilir. İnsan, *Beden*'in ölümlü niteliğinin, *Ruh*'un ise ölümsüzlüğe sahip olduğunun farkına varmıştır. Bu ise, onun aynı zamanda, hem bir birey hem de toplumsal bir varlık oluşunu beraberinde getirecektir. *Beden*, varlığı ve bünyesinde barındırdığı arzu ve içgüdüleri ile tüm diğer bedenlerden farklılığını vurgulama yönünde davranır. İşte bu yöntemle birey olma yönünde adım atmış olur. *Ruh* ise ölümsüzlüğünü vurgulamak amacıyla, bu niteliğini yeniden üretmeli, ölümü aşabilecek bir kültürü oluşturmalıdır. Söz

konusu kültürün yaratılması süreci insanın toplumsal bir varlık oluşunun zeminini sağlayacaktır. Bu noktada, tarihin ortaya çıkışı, bu düalistik yapıların aralarındaki etkileşime bağlıdır. Ancak, buradaki düalistik bölünmeler arasındaki hatlarda yaşanan gerilimler insanın *nevrotik* kimliğini de biçimlendirmektedir. *Ruh* içine hapsedildiği ölümlü *Beden*'i aşması gerektiğini bilmektedir. Bu farkındalık ise, insanda anlamsızlık içinde yok olup gitme korkusunu yaratmaktadır. Dolayısıyla, *Ruh* yukarıda da vurgulandığı gibi, ölümsüz niteliği haiz kültürel simgeler yaratma sürecinde tarihî şekillendirmektedir (Özel, 2000: 63-66).

İktisadi olaylara bu bakış açısı ile yaklaşıldığında, yine ölümsüzlük arayışının kritik rolü karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle, söz konusu yaklaşım bağlamında iktisadî davranış düzlemi rasyonel tavırlar yerine, insanın kutsal ya da tanrısal niteliği haiz amaçlar uğrunda davranışlarına dayanmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, iktisadî etkinlik ile yaratılan zenginlik insanın gücünü yansıtmaktadır. Güç ise ölümsüzlük amacı için duyulan özlemden kaynaklanmaktadır ve bütün biçimleri ile kutsaldır (Özel, 2000: 66). Dolayısıyla, insan *Beden*'in ortaya koyduğu isteklerin tatmini yönünde rasyonel davranan bir birey değil, *Ruh*'un ölümsüzlüğünü vurgulayacak bir güce ulaşmak isteyen toplumsal bir varlıktır.

Bu çerçevede özellikle antropolojik araştırmaların tarihi dönemlere ilişkin olarak söyledikleri dikkat çekicidir. Örneğin, Herskovits arkaik toplumların kullandığı paraların, onları gösterenlere prestij getirmekten başka bir kullanım değerine nadiren sahip olduğunu iddia etmektedir. Üstelik Herskovits'in yaklaşımının veya prestij kavramının Veblen'in düşünceleri ile bağlantılarının kurulabileceği de irdelenmelidir. Herskovits, yazı öncesi kültürlerde geçerli olan toplumsal prestij anlayışı ile doğaüstü güç arasındaki yakın bağlantıdan söz etmektedir. Dolayısıyla, arkaik ekonomilerde bugün kullandığımız iktisadî terimlerle ifade edilemeyen ve yine iktisadi olmayan ilişkilerin törensel karakteristikleri önem taşımaktadır. (Brown, 1996: 262-63). Veblen'in bu tartışmada konumunu nasıl belirlediği ise, onun değeri açıklarken araçsal-törensel değer ayrımını benimsemesi ile ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde ise, iktisadi ilişkilerin en önemli unsuru olarak değerlendirebileceğimiz paranın yerleşik iktisat tarafından üç önemli işlevi üzerinde durulmaktadır. Bunlar değişim, değer saklama ve ölçü birimi olma işlevleridir. *Homo economicus*'un rasyonel tavrı bağlamında, birey bu işlevleri nedeniyle paraya ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, burada tümüyle dünyevi bir bakış açısı ile paranın elde ettiği güce herhangi bir kutsallık atfedilmemektedir. Ancak, bu noktada yukarıdaki satırlar hatırlandığında, paranın kutsallığı, ölümsüzlük simgesi olduğu da vurgulanmalıdır. Nitekim Milton Friedman *A Monetary History of the United States, 1867-1960* (1963) başlıklı kitabında

paranın bir inanç olduğunu yazmaktadır. Bu çerçevede, modern para insanda farklı şekillerde de olsa bir “malî ölümsüzlük” duygusu yaratmaktadır (Snyder, 1983: 138). Altın karşılığı olmayan banknotun, bu parayı piyasaya sürenlerde bir güç duygusu yaratması ve yine aynı yönde olmak üzere, bu parayı talep edenlerde de bir hayranlık duygusu oluşturması şaşırtıcı değildir.

Aslında bu ölümsüzlük arayışının çok farklı görünüşleri olduğu da irdelenmelidir. Bu kapsamda, devlet kavramı ve ona atfedilen roller örnek olarak gösterilebilir. Hegel’in iyimser bakış açısı ile ve toplumsal gelişimin nihai görünümü olarak tanımladığı devlet kavramına hem toplumsal hem de ekonomik anlamda yüklenen görevlerin, bu kavramın ebedî bir kurum olduğuna yönelik inançtan da etkilendiği unutulmamalıdır. Polanyi’nin İngiltere tarihinden verdiği paternalist devlet müdahalesi örneği olan *Speenhamland*, devletin insanların gözünde bir tür kutsallığa ve bu nedenle de ölümsüzlüğe sahip olması ile açıklanabilir (Polanyi, 2000: 125-157). Veblen’in de Polanyi gibi, toplumu yerleşik iktisadın anlayışından çok farklı bir biçimde gördüğü irdelenmelidir. Örneğin Veblen ABD’de gerçekleşen *Army of the Commonweal* hareketini değerlendirdiği yazısında, söz konusu toplumsal hareketin “devletin kutsal bir yükümlülüğü”ne çağrı yaptığını söylemektedir. Buradaki açıklama Polanyi’nin *çifte hareket* adını verdiği olgu ile de örtüşmektedir. Bu kapsamda, bir tarafta kendi kendini düzenleyen bir piyasanın gelişimi ve diğer tarafta bu gelişmeye karşı ortaya konulan korumacı-paternalist tepki yer almaktadır (Mayhew, 1989: 555-562).

Ancak, tüm bu çabalara rağmen, insan ölüm karşısındaki acizliğini ya da insanın *Beden*’i ile yaşamayı becerememesini bilinçdışında tutmak suretiyle, sadece nevrotik karakterini sürdürmektedir. Oysa, adeta bir *Beden*’siz *Ruh* gibi yaşamaya çalışması anlamsızdır. John Maynard Keynes’in şu sözleri söz konusu nevrotik insan tipinin kaderine işaret etmektedir:

“*Servet birikiminin artık büyük toplumsal önemi kalmadığında ahlâk kurallarında büyük değişimler görülecek. Bizi iki yüzyıldır büyüleyip kedere boğan, onlar sayesinde insanın en tatsız niteliklerini en yüce erdemlere layık görülen konumlara çıkardığımız, güya ahlâkî ilkelerden kurtulacağız. Para kazanma güdüsüne gerçek değerini biçmeye cüret edebileceğiz. Bir mülk olarak para aşkı -zevk alma ve hayatın gerçekleri için araç olarak paraya duyulan aşktan farklı- olduğu biçimiyle, bir çeşit tiksindirici marazîlik, korkuyla bir zihinsel hastalık uzmanına teslim edilecek yarı-suç, yarı patolojik eğilimlerden biri olarak kabul edilecektir.*” (Keynes, 1963: 369)

V. HOMO ECONOMICUS YA DA NEVROTİK İNSANIN DAVRANIŞ DÜZLEMİ

Yerleşik iktisadın *homo economicus* tipolojisini eleştiren Marx, insanın öz ve varoluş biçiminde ayrılabilirliğini iddia etmektedir. Buna göre, insanın özü değişik tarihî dönem ve koşullarda aynı kalırken, varoluşu maddî koşullar tarafından biçimlendirilmektedir. Marx bu düşünceleriyle, kapitalizmde insan varoluşu ile özünün çeliştiğini göstermeye çalışmaktadır (Özel, 2000: 70-72). Aslında Marx, kendi sübjektif bilgi küresinden türetilen insan tipi (insanın özü) ile kapitalist sistemde ortaya çıkan insan varoluşunu (objektif bilgi) karşılaştırmaya girişmektedir. Ancak, ulaştığı sonuçlar açısından Marx'ın mahkûm olduğu iktisadî determinizm, yukarıda da vurgulandığı gibi, Polanyi ve Veblen gibi düşünürleri tatmin etmemektedir. Marx, Polanyi ve Veblen yerleşik iktisat geleneğinin dışında kalmak yönünde ortak bir noktaya sahip olmakla birlikte çok farklı düşünce çizgilerini izlemektedirler. Ancak, onların içinde yer aldıkları politik iktisat geleneği, pozitif iktisada dönüşümü sürecinde, rasyonel birey varsayımını benimseyenler vasıtasıyla farklı bir boyuta geçmiş; Polanyi'nin terminolojisi ile formalist paradigmayı kabul etmiştir. Bu gelişme çizgisinde yaşanan tıkanıklık bir türlü aşılammakta; iktisat Terence W. Hutchison'ın deyiimi ile gerçekleştirdiği formalist devrim çerçevesinde gününü kurtarmaya çalışmaktadır (Hutchison, 2000: 1-28).

Tekrar insan doğasına geri dönecek olursak, yerleşik iktisadı eleştirenler, Polanyi ve Veblen örneklerinde olduğu gibi, toplumu bireylerin cebirsel bir toplumu olarak görme eğiliminde değillerdir. Örneğin Polanyi insandaki toplumsallık ve bireysellik özelliklerinin ayrılmaz bir bütünün parçaları olduğunu vurgulamaktadır. Veblen de sanıldığı gibi insan davranışlarının, tek boyutlu kurgulanışına katkı yapmamış, aksine bireyselliğin farklı görünümüne sıcak bakan bir tavır ortaya koymuştur. Burada Veblen, Durkheim'in *homo duplex* önermesine benzer biçimde, birey ile toplumsal varlık arasındaki ilişkiler üzerinde bir çözümleme arayışındadır. Durkheim *homo duplex*'i kurgularken iki farklı bireysellikten söz etmektedir. Bunlardan biri narsistik bir irade veya bencillik iken, diğeri bireyselliğin kolektif görünümüdür. Tabii bu noktada, bencil bireyselliğin bir vakıa, buna karşılık kolektif bireyselliğin bir ideal olduğu da unutulmamalıdır (Mestrovic, 1988: 137). Durkheim'in ileri sürdüğü kavram, özellikle Eflâun'dan itibaren Batı düşüncesinin gelişme çizgisinde tartışılan bir ayrım olan Beden-Ruh düalizmini ele alması bağlamında önem taşımaktadır. Homo duplex bireyin bencillik yönü ile kolektif görünümünün birarada varolduğunu sembolize etmekteve bu nedenle de söz konusu ayrım yerleşik iktisadın *homo economicus*'u ile Veblen ile Polanyi'nin toplumsal yararı ön plana çıkararak görüşleri arasındaki farklılığı bireyden yola çıkarak çözümleme arayışına yardımcı olmaktadır.

Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, somut bir olgu olarak bencil bireyselliğin yanına kolektif bireyselliğin nasıl ekleneceği sorusu önemlidir. Batı düşünce tarihinde bu sorunu irdelemiş çok sayıda önemli düşünür vardır ki, bu bağlamda en önemli isimlerden biri olan Jean Jacques Rousseau, kişisel iradenin üzerinde bir genel iradenin varlığından bahsetmekte, hatta vatandaşın ahlâkî özgürlüğe sahip bir birey olduğu yaklaşımıyla kişi-vatandaş ayırımına gitmektedir. Tüm bunların ışığında Durkheim'ın toplumun nasıl birarada tutulacağına sorgulanması ve insanların birbirleriyle nasıl geçindikleri olgusunu araştırması söz konusu düşünce geleneği bağlamında değerlendirilmelidir. Üstelik Durkheim'ın toplumsal birliktelik üzerinde yoğunlaşması onun bireyi tamamen göz ardı ettiği anlamına gelmemelidir. Schopenhauer'den etkilenmesi çerçevesinde, Durkheim Aydınlanma geleneğinin pozitivist nitelikli insan ve toplum anlayışlarını kabul etmemekte, insanı sadece akıl çerçevesinde değil, daha karmaşık bir bağlamda ele almaya çalışmaktadır. Nitekim Durkheim'ın *homo duplex* düalizmi toplumsal olguları insanın karmaşık doğasından yola çıkmak suretiyle ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu noktadan itibaren *homo duplex*'e dayanan insan anlayışını Veblen'in düşüncelerinde somutlaştırma girişiminde bulunabiliriz. Veblen, insan davranışının kurgulanışı bağlamında ve halihazırdaki görünümüne çözüm arayışlarında, kendine özgü düşüncelerinin metafizik ve normatif boyutlarını ister istemez gündeme getirmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Veblen'in eserlerinde örtük olarak varlığına şahit olduğumuz değer teorisi karşımıza çıkmaktadır. Bu değer yaklaşımı, esas itibarıyla, emek ile, insanın çalışma içgüdüleri ile ilgilidir ki bu da insanın topluma yararlı davranışları bağlamında vazgeçilmez bir role sahiptir. Veblen, makine çağı insanının nevroitik davranış düzenini, özellikle parasal davranış ile toplumsal statü arasındaki bağ çerçevesinde kurgulamıştır. Paranın geleneksel kurallardan nispeten özerk ve kendine özgü alanı, hareketliliği, onu hedefleyen bireylerin nevroitik kişiliklerini su yüzüne çıkarmaktadır. Göstermelik tüketim esas itibarıyla *Beden*'in arzularına ait görünmekle birlikte, paradoksal biçimde toplumsal konumu belirleyen bir amaca dönüşmüştür (Schneider, 1948: 186-198). Bu bağlamda, nevroitik insan ya da kendi özüne ulaşamayan insan kendine yabancılaşmakta ve Veblen'in deyimi ile zararlı düşünce alışkanlıklarının esiri olmaktadır. Veblen'in eleştirdiği insan davranışının sınıfsal özelliğine yukarıda değinmiştik. Bu davranış bireyin kendisini diğer bireylerden farklı kılmaya yönelik olması bağlamında *Beden*'in isteklerine dair bir rota izlemektedir. Ancak paradoksal bir biçimde, aynı davranış biçimi bir kültürel olgu yaratmak suretiyle *Ruh*'un arayışına, yani ölümsüzlük arayışına da yönelmektedir. Bu kapsamda, göstermelik tüketimin ve göstermelik israfın faili olan insan, yarattığı kültür ile *Beden*'in aşağı zevk ve ihtiraslarına boyun eğmektedir. Oysa sadece *Ruh*'un istekleri ve toplum yararı çerçevesinde davranacak bir insan tipi Veblen

tarafından olumlu karşılanacak ve daha “iyi” bir topluma ulaşmakta önemli bir adım olarak değerlendirilecektir (Mestrovic, 1992: 37). Dolayısıyla Veblen ve Polanyi gibi düşünürler insan doğasını ve davranışlarını tek boyutlu bir düzlemde ele almanın yanlışlığına işaret etmektedirler. İnsan türü her ne kadar fiziksel ihtiyaçlar peşinde koşan ve bu uğurda çalışmayı kabullenmiş bir yaratık olsa da, davranışlarının ve çalışmasının arka planında farklı motifler olabileceğini de kabullenmemiz gerekmektedir. İnsanoğlu, aynı zamanda toplumsal bir varlık olması nedeniyle, çifte karakterli bir insan gibi davranışlar sergileyebilmektedir. Yukarıda değinildiği gibi bu ikilem insanın nevroitik bir kişiliğin getirdiği çelişkileri aşmaya çalışmasını gerektirmektedir.

SONUÇ

Kant’ın bilime kazandırdığı düşünce sistematigi çerçevesinde, insanın iki farklı görünümü olduğu görüşünün Batı düşüncesinde köklü bir gelenek olduğunu biliyoruz. Burada kullanılan *Ruh*, *Kutsallık* ya da *Nevrotik İnsan* kavramlarının Kantçı anlamda birer regülatif ide olduğunu ise hatırdan çıkarmamak zorunludur. Dolayısıyla, bu kavramlar insan davranışlarını incelerken elde ettiğimiz bilgileri sınırlandırmak yoluyla araştırmamıza yön vermektedir. Böylece, bilimsel yöntemi kullanarak metafizik inançlarımızı meşrulaştırmanın önüne geçebiliriz. Aksi takdirde, yerleşik iktisadın da içine düştüğü bir yanlışta, insan davranışının bir boyutunun insan türünün aslı görünümü olduğu yanlışına düşebiliriz.

Homo economicus tipolojisine yönelttikleri eleştiriler bağlamında Polanyi ve Veblen, insanın hem bir birey hem de toplumsal bir varlık olduğu noktasında uzlaşır görünmektedirler. Bir *homo duplex* tipolojisinin kurgulanması yönünde arayışlar olarak değerlendirilebilecek bu düşünceler bilimsel teorilerden çok eleştiriler olarak kalmaktadırlar. Ancak, bu eleştirileri birer model çerçevesinde ele alamayışımız, bir başka deyişle teste tabi tutamayacak oluşumuz veya yanlışlanabilir önermeler haline getiremeyişimiz, yine de onların değerlerinden bir şey kaybetmelerine yol açmayacaktır. Bizlere düşen, farklı ideal tipleri birer regülatif ide olarak kabul etmek ve kullanmaktır. Böylece bir taraftan bilginimizin sınırlarını tayin edebilir, diğer taraftan da sübjektif bilgi küremizin ürettiklerini rasyonel bir zeminde ele alma şansına kavuşabiliriz.

Son söz olarak, vaktiyle kabul edilmiş olan iktisadî varsayımları, gerek totoloji gerekse matematiksel formalizm ile tartışma alanının dışında tutma tavrı iktisat bilimine bir katkı sağlamayacaktır. Bu çerçevede, iktisadın normal kabul ettiği insan davranışlarının farklı açılardan bakıldığında sağlıklı nitelendirmesinden uzak olduğunu tartışmak kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ayres, C. E. (1951), "The Co-ordinates of Institutionalism", *American Economic Review*, 41(2), 47-55.
- Brown, N. O. (1996), *Ölüme Karşı Hayat, Tarihin Psikanalitik Anlamı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Buğra, A. (1989), *İktisatçılar ve İnsanlar, Bir Yöntem Çalışması*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Buğra, A. (2003), "İktisat Siyasete Karşı", *Toplum ve Bilim*, (95), 23-42.
- Cevizci, A. (2002), *Aydınlanma Felsefesi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Daugert, S. M. (1950), *The Philosophy of Thorstein Veblen*, New York: King's Crown Press.
- Diggins, J. P. (1999), *Thorstein Veblen: Theorist of the Leisure Class*, New Jersey: Princeton University Press.
- Gudeman, S. (1986), *Economics as Culture: Models and Metaphors of Livelihood*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Hake, E. R. (1998), "Financial Innovation as Facilitator of Merger Activity", *Journal of Economic Issues*, 32(1), 145-71.
- Halperin, R. H. (1988), *Economics Across Cultures: Towards a Comparative Science of the Economy*, London: Macmillan Press.
- Hughey, M. W. ve V. Arthur (1983), Veblen, Weber and Marx on Political Economy, *International Journal of Politics, Culture and Society*, 6(4), 491-505.
- Hutchison, T. W. (2000), *On the Methodology of Economics and the Formalist Revolution*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Keynes, J. M. (1963), *Essays in Persuasion*, New York: W. W. Norton and Co.
- Kilpinen, E. (1999), "What is Rationality? A New Reading of Veblen's Critique of Utilitarian Hedonism", *International Journal of Politics, Culture and Society*, 13(2), 187-206.
- Mayhew, A. (1989), "Polanyi's Double Movement and Veblen on the Army of the Commonwealth", *Journal of Economic Issues*, 23(2), 555-62.

- Melitz, J. (1970), "The Polanyi School of Anthropology on Money: An Economist's View", *American Anthropologist*, 72(5), 1020-40.
- Mestrovic, S. G. (1988), *Emile Durkheim and the Reformation of Sociology*, New Jersey, Rowman and Littlefield Publishers.
- Mestrovic, S. G. (1992), *Durkheim and Postmodern Culture*, New York, Aldine de Gruyter.
- Mestrovic, S. G. (1993), *The Barbarian Temperament: Toward a Postmodern Critical Theory*, London, Routledge.
- Özel, H. (2000), "Ölümün Politik İktisadı: Polanyi ve Marx'ın İnsan Anlayışlarına Dayanan Bir Deneme", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 61-81.
- Özel, H. (2001), "The Consciousness of Death: An Essay on Polanyi's Understanding of Human Nature", *Paper presented at the 8th International Karl Polanyi Conference: Economy and Democracy*, Mexico City.
- Özveren, E. (1998), "An Institutional Alternative to Neoclassical Economics?", *Review-Fernand Braudel Center*, 21(4), 469-530.
- Özveren, E. (2000), "An Institutional Foundation for Development Studies: Rethinking Polanyi and Veblen on the Sonderweg", *The Legacy of Thorstein Veblen*, Fransisco Louça, Mark Perlman, ed., Cheltenham, Edward Elgar.
- Polanyi, K. (1971), *Trade and Market in the Early Empires*, K. Polanyi, C. M. Arensberg, W. Pearson, ed., Chicago: Gateway.
- Polanyi, K. (2000), *Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Prattis, I. J. (1987), "Alternative Views of Economy in Economic Anthropology", *Beyond the New Economic Anthropology*, John Clammer, ed., London: Macmillan Press.
- Ramstad, Y. (1989), "Reasonable Value versus Instrumental Value: Changing Paradigms in Institutional Economics", *Journal of Economic Issues*, 23(3), 761-77.
- Rosenberg, B. (1956), *The Values of Veblen: A Critical Appraisal*, Washington: Public Affairs Press.
- Schneider, L. (1948), *The Freudian Psychology and Veblen's Social Theory*, New York: King's Crown Press.

- Schneider, S. (1989), *An Identification, Analysis and Critique of Thorstein B. Veblen's Philosophy of Higher Education*, New York, Edwin Mellen Press.
- Snyder, J. M. (1983), "An Economic Theory for the Real World", *Journal of Financial Planning*, 4(3), 137-46.
- Sowell, T. (1967), The 'Evolutionary' Economics of Thorstein Veblen, *Oxford Economic Papers*, 19, 177-98.
- Stabile, D. R. (1996), "Theories of Consumption and Waste: Institutional Foreshadowings in Classic Writings", *Journal of Economic Issues*, 30(3), 685-95.
- Stanfield, J. R. (1989), "Veblenian and Neo-Marxian Perspectives on the Cultural Crisis of Late Capitalism", *Journal of Economic Issues*, 23(2), 717-34.
- Veblen, T. B. (1964), *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts*, New York: Norton Editions.
- Veblen, T. B. (1989), *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Wenzler, J. (1998), The Metaphysics of Business: Thorstein Veblen, *International Journal of Politics, Culture and Society*, 11(4), 541-78.
- Wilk, R. R. (1996), *Economics and Cultures: Foundation of Economic Anthropology*, Colorado: Westview Press.